

Φύλο, ανδρική (υπο)γονιμότητα και ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή **Gender, male (in)fertility and medically assisted reproduction**

Ελένη Μπινάκη, Υποψήφια Διδασκτόρισα, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου (Μυτιλήνη)

Τις τελευταίες δεκαετίες η ενασχόληση με το φύλο ως αναλυτική κατηγορία στη σύγχρονη έρευνα, καθώς και η αναγνώριση της αλληλεξάρτησης και συνομιλίας του με άλλες κατηγορίες, όπως το σώμα και η σεξουαλικότητα έχουν επιφέρει σημαντικές επιστημολογικές και μεθοδολογικές μετατοπίσεις. Το φύλο δεν μπορεί πλέον να αναλυθεί ως κάτι διακριτό από άλλες μορφές διαφοράς. Επιπλέον, δε μπορεί να προσεγγιστεί ως μία «καθαρή» ή «μοναδική» επιρροή, ενώ η έμφυλη υποκειμενικότητα δε μπορεί να κατανοηθεί με επαρκή τρόπο- αλλά ούτε και να γίνει αντιληπτή- αν δεν «συνομιλήσει» με άλλα συστήματα ταυτοποίησης και ιεραρχίας. Επίσης, η αναφορά στο φύλο αναδεικνύει και τον τρόπο με τον οποίο μια 'απουσία' μπορεί να είναι εξίσου σημαντική με μία 'παρουσία'. Ακόμη, η αναπαραγωγή έχει έμφυλο πρόσημο και θεωρείται 'γυναικείο θέμα', σύμφωνα με τις φεμινιστικές προσεγγίσεις της αναπαραγωγής. Καθώς οι τεχνολογίες στο πεδίο της γονιμότητας και της αναπαραγωγής συναρτώνται στενά με το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο βρίσκονται και αντλούν τα νοήματά τους η ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή ανάγεται σε κοινωνικό ζήτημα με έμφυλες διαστάσεις. Το παρόν κείμενο, το οποίο στηρίζεται σε υπό εκπόνηση διδακτορική διατριβή για την ανδρική υπογονιμότητα και τις νέες τεχνολογίες αναπαραγωγής, εστιάζει στην έννοια του φύλου στη μελέτη της ανδρικής υπογονιμότητας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο η ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή στο πλαίσιο των νέων τεχνολογιών αναπαραγωγής έχει επηρεάσει και οδηγήσει στον επαναπροσδιορισμό παγιωμένων αντιλήψεων αναφορικά με την έννοια του φύλου. Λέξεις κλειδιά: φύλο, αρρενωπότητα, ανδρική υπογονιμότητα, υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, σεξουαλικότητα.

During the last decades, the preoccupation with gender as an analytical category, and the recognition of its interdependence and relation with other categories, such as body and sexuality, has resulted in significant epistemological and methodological shifts within contemporary research. Gender can no longer be analyzed separately, neither can be approached as a 'pure' or 'unique' influence. Moreover, gendered subjectivity can only be adequately understood - or perceived - in relation to systems of identification and hierarchy. Furthermore, within gender analysis, an 'absence' can be as important as a 'presence'. According to feminist perspectives, reproduction has a gendered connotation and it is considered as a 'female issue'. As fertility and reproduction technologies are closely related to the social and political context within they emerge and receive

their meanings, medically assisted reproduction becomes a social issue with gendered dimensions. This paper, which is based on ongoing research in the context of a doctoral thesis on male infertility and new reproductive technologies, analyzes gender within the context of male infertility and explores the ways that gender is being re-contextualized during medically assisted reproduction processes.

Key words: gender, masculinity, male infertility, assisted reproduction, sexuality

1.Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες η ενασχόληση με το φύλο ως αναλυτική κατηγορία στη σύγχρονη έρευνα, καθώς και η αναγνώριση της αλληλεξάρτησης και συνομιλίας του με άλλες κατηγορίες, όπως το σώμα και η σεξουαλικότητα έχουν επιφέρει σημαντικές επιστημολογικές και μεθοδολογικές μετατοπίσεις. Το φύλο δεν μπορεί πλέον να αναλυθεί ως κάτι διακριτό από άλλες μορφές διαφοράς. Επιπλέον, δεν μπορεί να προσεγγιστεί ως μία «καθαρή» ή «μοναδική» επιρροή, ενώ η έμφυλη υποκειμενικότητα δε μπορεί να κατανοηθεί με επαρκή τρόπο- αλλά ούτε και να γίνει αντιληπτή- αν δεν «συνομιλήσει» με άλλα συστήματα ταυτοποίησης και ιεραρχίας. Στόχος του παρόντος κειμένου, το οποίο βασίζεται σε υπό εκπόνηση διδακτορική διατριβή¹, είναι η ανάδυση και διερεύνηση των μετατοπίσεων και προκλήσεων που αφορούν στην έννοια του φύλου όπως προκύπτουν μέσα από τη μελέτη της ανδρικής υπογονιμότητας στο πλαίσιο της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής (στο εξής: ΙΥΑ) ειδικά και στο πλαίσιο των νέων τεχνολογιών αναπαραγωγής (στο εξής: ΝΤΑ) γενικά, αλλά και η πρόσληψη και διαχείριση αυτών των μετατοπίσεων και προκλήσεων από τους ίδιους τους άντρες.

¹ Η εν λόγω διδακτορική διατριβή με τίτλο «Ανδρική υπογονιμότητα, νέες τεχνολογίες αναπαραγωγής και πολιτισμική αλλαγή» εκπονείται στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (Μυτιλήνη). Η υπό εκπόνηση διδακτορική διατριβή αφορά στη μελέτη της ανδρικής υπογονιμότητας, καθώς και τον τρόπο και βαθμό με τον οποίο η ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή στο πλαίσιο των νέων τεχνολογιών αναπαραγωγής έχει επηρεάσει και οδηγήσει στον επαναπροσδιορισμό παγιωμένων αντιλήψεων αναφορικά με την συγγένεια, την οικογένεια, το φύλο, τη βιοϊατρική. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζονται οι διαδικασίες εκείνες που οδηγούν στην κατασκευή του ανδρισμού με αναφορά στη γονιμότητα. Επιπροσθέτως, διερευνάται η ιατρικοποίηση του ανδρικού αναπαραγωγικού σώματος εστιάζοντας στον καθορισμό των ορίων της υγείας και της ασθένειας σε σχέση με την ανδρική υπογονιμότητα. Τέλος, μελετώνται πιθανοί μετασχηματισμοί της γονεϊκότητας και πιο συγκεκριμένα της πατρότητας με αναφορά στην ΙΥΑ.

2. Η έννοια του φύλου και του ανδρισμού στη μελέτη της ανδρικής υπογονιμότητας

Το φαινόμενο που προσδιορίζεται ιατρικά ως ανδρική υπογονιμότητα εμφανίζεται πλέον στις επίσημες επιδημιολογικές μελέτες με συνεχώς αυξανόμενα νούμερα (Inhorn, Patrizio, 2015), γεγονός το οποίο οδηγεί σε μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος προς μια περισσότερο ενδελεχή μελέτη του «ανδρικού παράγοντα» στη διαδικασία της αναπαραγωγής και τεκνοποίησης. Από την άλλη η αυξανόμενη παρουσία του φαινομένου της ανδρικής υπογονιμότητας υποδηλώνει πιθανότατα μία αδυναμία του άνδρα να επιτελέσει έναν «βιολογικό-κοινωνικό» ρόλο, εκείνον της γονιμοποίησης, άρα και της πατρότητας κατ' επέκταση, γεγονός το οποίο συνδέεται πιθανά με έναν επαναπροσδιορισμό της έμφυλης ταυτότητας του μεμονωμένου ατόμου. Επομένως, μένει να διερευνηθεί τί, ποιους και σε ποια πλαίσια η αδυναμία σύλληψης επηρεάζει, εάν αυτό συμβαίνει. Η πολιτισμική, συνεπώς, βάση της βιολογίας αποκτά ενδιαφέρον στη μελέτη του άνδρα, ως κοινωνικού όντος, ενώ το ίδιο το φύλο λειτουργεί ως μέσο κατανόησης και διαφοροποίησης. Αν, λοιπόν, το φύλο ως κατηγορία με την οποία διαφοροποιείται το αρσενικό από το θηλυκό, και από τις διαφορές αυτές οι άντρες συγκεκριμένα «δομούνται», αναδύονται ερωτήματα αναφορικά με το βαθμό στον οποίο η γονιμότητα, και πιο συγκεκριμένα η διαχείριση της υπογονιμότητας των θεωρούμενων ως υπογόνιμων ανδρών θα μπορούσε να θεωρηθεί προσδιοριστική αναφορικά με τη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους και τους τρόπους επιτέλεσης του ανδρισμού τους (Αστρινάκη, 2011, 42-50).

Σε διεθνές επίπεδο λίγες έρευνες έχουν ασχοληθεί ενδελεχώς με την ανδρική υπογονιμότητα και οι περισσότερες αφορούν κυρίως τη Μέση Ανατολή και το Μεξικό. Η Marcia Inhorn που έχει ασχοληθεί με το υπό εξέταση θέμα υποστηρίζει ότι η ανδρική υπογονιμότητα είναι ένα ιατρικό και κοινωνικό πρόβλημα το οποίο παραμένει βαθιά κρυμμένο ακόμα και στη Δύση (Inhorn, 2004, 162). Αναφέρεται στην ανεπαρκή σημασία που έχει λάβει το υπό έρευνα ζήτημα παρόλο που εκατομμύρια ανδρών σε αναπαραγωγικές ηλικίες παγκοσμίως αντιμετωπίζουν ζητήματα αναπαραγωγικής ικανότητας. (Inhorn, 2004, 176). Και η Rene Almeling στο βιβλίο της *Guynecology, The Missing Science of Men's Reproductive Health* αναφέρεται στην εισαγωγή στο γεγονός ότι ακόμα δεν υπάρχει κάποιος ιατρικός τομέας που να ασχολείται αποκλειστικά με την αναπαραγωγική υγεία των ανδρών, ότι δεν υπάρχουν συστάσεις για τακτικό έλεγχο του αναπαραγωγικού συστήματος των ανδρών, και γίνεται αναφορά και στην ανυπαρξία

δημόσιων ιατρικών ‘εκστρατειών’ για το ανδρικό βιολογικό ρολόι όπως και κινητοποίηση από τις κυβερνήσεις για ενημέρωση των ανδρών για τις συνέπειες του αλκοόλ και ουσιών στο σπέρμα (Almeling, 2020, 3).

Στην ελληνική εθνογραφία η προβληματική του φύλου διαχέεται σε όλο και περισσότερες περιοχές όπως και στις σχέσεις μεταξύ ανδρών και τα πρότυπα του ανδρισμού (Αστρινάκη, 2003. Herzfeld, 1985. Kalantzis, 2015. Παπαταξιάρχης, 2006). Στο πλαίσιο αυτών των εθνογραφιών συγκροτούνται διαφορετικές εκδοχές του ανδρισμού και της σεξουαλικότητας οι οποίες έρχονται σε σύγκρουση ή έστω αμφισβήτηση με κυρίαρχα πρότυπα. Το φύλο στην ελληνική εθνογραφία αντιμετωπίζεται είτε ως κοινωνική σχέση, είτε ως μια «διαρκώς εν τω γίνεσθαι εικόνα του εαυτού» (Μπακαλάκη, 2010, 70). Τα ζητήματα φύλου, σεξουαλικότητας και αναπαραγωγής επανεμφανίζονται διαρκώς στο προσκήνιο του ανθρωπολογικού ενδιαφέροντος αποσπώντας την προσοχή των εθνογράφων στην Ελλάδα, ειδικά σε σχέση με το λεγόμενο «δημογραφικό πρόβλημα» το οποίο είναι χαρακτηριστικό της υπογεννητικότητας, τη σεξουαλικότητα και τις «νέες» μορφές οικογένειας, τις μεταβαλλόμενες έννοιες της μητρότητας και ακόμα πιο πρόσφατα, τις αλλαγές στις ιατρικώς υποβοηθούμενες αναπαραγωγικές τεχνολογίες και τις νομικές ρυθμίσεις ως νέο πεδίο της ανθρωπολογικής μελέτης της αναπαραγωγής, της γονεϊκότητας και της οικογένειας (Chatjouli, Daskalaki, Kantsa, 2015). Ειδικά με αναφορά στην ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, την αρχική έρευνα της Heather Paxson που εστίασε σε εθνογραφικές παρατηρήσεις σε κλινική εξωσωματικής γονιμοποίησης στην Αθήνα και συνεντεύξεις με πρώην ασθενείς σε μία χρονική περίοδο πριν την ψήφιση των νόμων για την ΙΥΑ στην Ελλάδα (Paxson, 2013, 285-311), θα ακολουθήσουν έρευνες που αναφέρονται στις εννοιολογήσεις της μητρότητας στα πλαίσια της ΙΥΑ (Καντσά, 2013), στον θεσμικό λόγο (discourse) που σχετίζεται με την κανονικοποίηση των βιοτεχνολογικών καινοτομιών (Τουνταςάκη, 2013), τη δωρεά ωαρίων (Τουνταςάκη 2015), τους μετασχηματισμούς της συγγένειας (Καντσά, 2015) και τις εννοιολογήσεις της γονεϊκότητας και της συντροφικότητας από τη σκοπιά γυναικών και ανδρών που είχαν την εμπειρία της ΙΥΑ (Chatjouli, Daskalaki, Kantsa, 2015).

Μιλώντας για μια έμφυλη προσέγγιση στη μελέτη της ανδρικής υπογονιμότητας μία πρώτη πρόκληση που συναντά κανείς είναι αρχικά να αποφασίσει τι σημαίνει ο όρος «ανδρισμός» ή αλλιώς «αρρενωπότητα» και να προσπαθήσει να ορίσει την έννοια. Η

Rosalind O' Hanlon ορίζει τον ανδρισμό ως «μία όψη της κοινωνικής υπόστασης των ανδρών που είναι έμφυλη, η οποία τον ορίζει ως άνδρα, τον συνδέει με άλλους άνδρες και καθορίζει διαφορετικές πλευρές της ταυτότητάς του, όπως την τάξη, την εργασία, τη φυλή και την εθνότητα» (αναφέρεται στο Χαντζαρούλα, 2011, 193). Ένα από τα χαρακτηριστικά του ανδρισμού, και ιδιαίτερα στις νεότερες δυτικές κοινωνίες, είναι ο σχετικά αόρατος χαρακτήρας του. Ειδικότερα, τον 19^ο αιώνα παρατηρούνται επαναπροσλήψεις όχι μόνο για τις μητρικές ιδιότητες και ποιότητες, αλλά και για τις αντίστοιχες πατρικές. Ο γάμος και ιδιαίτερα η τεκνοποίηση αποτελούσαν, σύμφωνα με πολλούς ερευνητές, τα πιο σημαντικά ορόσημα του ενήλικου ανδρισμού, της συγκρότησης του αυτόνομου και υπεύθυνου άνδρα (Βασιλειάδου κ. ά, 2019, 60). Έχει ενδιαφέρον επομένως, να διερευνηθούν μετατοπίσεις των παραπάνω προσλήψεων της νεωτερικότητας αναφορικά με την έννοια του ανδρισμού στη σύγχρονη εποχή. Στο σημείο αυτό μπορεί να διερωτηθεί κανείς για τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται η έμφυλή μας ταυτότητα. Σύμφωνα με την Butler αυτό συμβαίνει 'επιτελεστικά', υποστηρίζοντας ότι αντί να είναι η έμφυλη ταυτότητα του ατόμου που το οδηγεί να συμπεριφέρεται με έναν ορισμένο τρόπο, δηλαδή ανδρικά ή γυναικεία, είναι οι ίδιες αυτές συμπεριφορές που παράγουν το φύλο. (Butler, 2009, 1-18). Στη συνέχεια του κειμένου, λοιπόν, θα διαφανεί μέσα από το λόγο κάποιων συνομιλητών μου, ο βαθμός στον οποίο η (υπο)γονιμότητα 'επιτελεί' στην έμφυλη κατανόηση του εαυτού από τους ίδιους τους άνδρες.

Επομένως, η εν λόγω έρευνα που επιχειρεί να προσεγγίσει την έννοια του φύλου και ειδικά του ανδρισμού, με αναφορά στην επίδραση των τεχνολογιών στην ρύθμιση της αναπαραγωγής και τα συμφραζόμενα αυτής στα πλαίσια της ΙΥΑ στην Ελλάδα θα έρθει να συνεχίσει προηγούμενες ερευνητικές διαδρομές, όπως παρουσιάστηκαν παραπάνω, με έμφαση στην ανδρική υπογονιμότητα από τη σκοπιά της ανθρωπολογίας.

3. Η μεθοδολογία της έρευνας

Μέχρι πρόσφατα οι άνδρες δεν είχαν προσελκύσει το ενδιαφέρον της κοινωνικής έρευνας για ζητήματα αναπαραγωγής και (υπο)γονιμότητας, γεγονός το οποίο αρχίζει να αλλάζει και μελλοντικά πιθανά να βελτιώσει την κατανόηση των πολιτισμικών πλαισίων που διαμορφώνουν και για τους άνδρες και για τις γυναίκες τις έννοιες της υπογονιμότητας, αλλά και τις αναφορές στις προκλήσεις που δημιουργούν η

υπογονιμότητα και η θεραπεία της (Culley, Hudson, Lohan, 2013, 225-226). Στα πλαίσια της υπό εκπόνηση διδακτορικής διατριβής, η προσπάθεια πρόσβασης στο πεδίο της έρευνάς μου, αλλά και η προσπάθεια προσέγγισης των υποκειμένων δεν ήταν καθόλου εύκολη, κυρίως εξαιτίας της διστακτικότητας και συστολής των ανδρών να μιλήσουν για ζητήματα αναπαραγωγής και (υπο)γονιμότητας. Η μη απόκρισή τους ενσωματώνει τόσο την ήδη υφιστάμενη γνώση που υπάρχει, ή που δεν υπάρχει, για το συγκεκριμένο ζήτημα και η οποία όταν υπάρχει είναι μεν μικρή και διαμορφώνεται από μία μειοψηφία ανδρών που έχουν αποφασίσει να μιλήσουν για το θέμα αυτό συγκριτικά με εκείνους που παρά την εμπειρία τους πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα αρνούνται (Lloyd, 1996, 433).

Τέλος, άλλο ένα ζήτημα το οποίο αποτελεί- αποτέλεσε πρόκληση για την εν λόγω έρευνα είναι και η ίδια η έμφυλη υποκειμενικότητά μου και ο βαθμός στον οποίο αυτή λειτούργησε ανασταλτικά ή βοηθητικά εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν έχω το ίδιο φύλο με τα κύρια υποκείμενα της έρευνάς μου. Το γεγονός ότι μία γυναίκα καλείται να εξετάσει ένα αμιγώς ανδρικό φαινόμενο πιθανά και να δημιουργεί μια περαιτέρω συστολή στα δυνάμει υποκείμενα της έρευνας για συμμετοχή. Ακόμη, αξίζει να αναφερθεί ότι η 'σιωπή', η οποία αναφέρθηκε παραπάνω και η οποία επικράτησε στην αρχική προσπάθεια εισόδου μου στο πεδίο της έρευνάς μου, αποτέλεσε την βασική συνθήκη με την οποία έπρεπε να αναμετρηθώ για αρκετό διάστημα, και η οποία καθίσταται χαρακτηριστική ως έννοια, η οποία επικοινωνεί έως ένα βαθμό τη συγκεκριμένη έρευνα δίνοντας τα δικά της νοήματα και ερμηνείες. Έτσι, η απουσία λόγου κάνει τη σιωπή σε πολλά σημεία, να γίνεται αντικείμενο ερμηνείας. Ως εκ τούτου, σε αυτές τις περιπτώσεις η σιωπή επικοινωνεί.

Για τη διεξαγωγή του εμπειρικού μέρους της εν λόγω έρευνας και την εξέταση του ζητήματος της διαχείρισης της ανδρικής υπογονιμότητας επιλέχθηκε συνδυασμός ποιοτικών μεθόδων έρευνας, άλλα και χρήση ποσοτικής μεθόδου. Ο τόπος διεξαγωγής της έρευνας είναι το νησί της Κρήτης. Το ποιοτικό κομμάτι της έρευνας περιλαμβάνει συμμετοχική παρατήρηση, η οποία πραγματοποιήθηκε τόσο σε Κλινική Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής όσο και σε δημόσιο νοσοκομείο προκειμένου να αποτυπωθεί η εμπειρία της διαχείρισης της υπογονιμότητας των ζευγαριών γενικά, και των ανδρών ειδικά. Επιπρόσθετα, πραγματοποιήθηκαν ημιδομημένες συνεντεύξεις τόσο με άνδρες που αντιμετωπίζουν προβλήματα υπογονιμότητας και/ή είναι χρήστες μεθόδων ΙΥΑ, αλλά και με ζευγάρια, καθώς επίσης και με γυναίκες που ο σύντροφός τους απλά δεν ήθελε να

μοιραστεί την εμπειρία του. Ακόμη, πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις και με επαγγελματίες υγείας, διαφόρων ειδικοτήτων, αλλά και νοσηλευτικό προσωπικό, άτομα δηλαδή που έρχονται σε επαφή με το ζευγάρι σε διάφορα στάδια διαχείρισης της υπογονιμότητάς τους, συμπληρώνοντας, με έναν διαμεσολαβημένο τρόπο μεν, τις απαντήσεις και τα συμπεράσματα στα ερωτήματα της έρευνας. Με τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας, συνδυάστηκε και στατιστική δειγματοληπτική έρευνα, μέσω συμπλήρωσης σχετικού ερωτηματολογίου από τους άνδρες.

Ενώ ο αρχικός μεθοδολογικός σχεδιασμός ήταν να ξεκινήσει η έρευνα με το ποιοτικό κομμάτι, η δυσκολία πρόσβασης στους χώρους της έρευνάς μου, η κάθετη απόρριψη από κάποιους επαγγελματίες για συνεργασία στα πλαίσια της έρευνας και οι υποδείξεις κάποιων ακόμα και για αλλαγή του θέματος της διατριβής μου με το επιχείρημα της μη πραγματοποίησης μιας τέτοιας έρευνας στην Ελλάδα και ειδικότερα στην Κρήτη, σε συνδυασμό με τη δυσκολία των ανδρών να μιλήσουν για το υπό έρευνα θέμα, κατέστησε την σύνταξη του ερωτηματολογίου ως μονόδρομο, με το ποσοτικό μέρος της έρευνας να προηγείται, από ένα σημείο και μετά να προχωράει παράλληλα με το ποιοτικό.²

Στο παρόν κείμενο χρησιμοποιώ υλικό από τις ανοιχτές συνεντεύξεις, οι οποίες μέχρι τη στιγμή συγγραφής του κειμένου είναι είκοσι πέντε, και έχουν μία ποικιλία, αναφορικά με το μέρος και τις συνθήκες υπό τις οποίες πραγματοποιήθηκαν. Οι συνεντεύξεις με τα ζευγάρια, είτε τους άνδρες και τις γυναίκες μεμονωμένα πραγματοποιήθηκαν κάποιες στα σπίτια αυτών, κάποιες σε καφετέριες, ακόμα και διαδικτυακά μερικές, καθώς η συνθήκη της πανδημίας του COVID-19 κατέστησε δύσκολη την δια ζώσης συνάντηση και συνομιλία με αυτούς. Τέλος, κάποιες πραγματοποιήθηκαν και στο χώρο του νοσοκομείου.

² Η αρχική διανομή του ερωτηματολογίου έγινε σε ιδιωτικά ιατρεία και εργαστήρια επαγγελματιών υγείας, όπως ανδρολόγοι- ουρολόγοι, βιολόγοι, γυναικολόγοι κ.α., αλλά και Κλινικές Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής, καθώς και σε γνωστούς-φίλους που γνώριζαν άτομα που αντιμετώπιζαν ζητήματα υπογονιμότητας. Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί ότι μετά τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, αρκετοί άνδρες εξέφρασαν ενδιαφέρον για περαιτέρω συμμετοχή στην έρευνα μιλώντας για το υπό εξέταση ζήτημα και καταθέτοντας την εμπειρία τους. Έτσι, στη συνέχεια και με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας παρουσιάστηκαν περισσότεροι άνδρες, ζευγάρια ή ακόμα και γυναίκες που ο σύντροφός τους αντιμετώπιζε ζητήματα αναπαραγωγικής ικανότητας, οι οποίοι θέλησαν να μιλήσουν για το εν λόγω θέμα. Έτσι λοιπόν, η συλλογή των ερωτηματολογίων έγινε από τους παραπάνω τόπους όπου και διανεμήθηκαν, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω. Στον αριθμό των ερωτηματολογίων συμπεριλαμβάνονται και τα ερωτηματολόγια που συμπλήρωναν και οι άντρες με τους οποίους συνομίλησα στα πλαίσια των συνεντεύξεων, αλλά και εκείνων με τους οποίους δεν μίλησα με τους ίδιους, αλλά με τις συντρόφους- συζύγους τους, καθώς οι ίδιοι δεν επιθυμούσαν περαιτέρω συμμετοχή, πέρα από τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Αναφορικά με τους επαγγελματίες υγείας, οι περισσότερες συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στα ιατρεία- εργαστήρια αυτών και κάποιες στον χώρο της κλινικής.

4. Η περιθωριοποίηση των ανδρών σε θέματα αναπαραγωγής, η σημασία της ενημέρωσης και συμπερίληψης αυτών σε θέματα αναπαραγωγής και γονιμότητας και η τεχνολογικοποίηση της αναπαραγωγής

Όπως η αναπαραγωγή γενικά, έτσι και η υπογονιμότητα κατανοείται ως ένα γυναικείο ζήτημα. Έτσι λοιπόν, ενώ οι αναπαραγωγικές ζωές των γυναικών ερευνώνται τα τελευταία χρόνια, οι άνδρες αποτελούν το 'δεύτερο φύλο' στην έρευνα για την αναπαραγωγή (Culley, Hudson, Lohan, 2013, 225-226). Οι λόγοι για αυτό ποικίλουν. Ο βασικότερος λόγος για το κενό στην κατανόηση και μελέτη της υπογονιμότητας στις ζωές των ανδρών είναι η πολιτισμική σημασία της αναπαραγωγής στις ζωές των γυναικών. Ένας άλλος λόγος για την έλλειψη έρευνας στους άνδρες, σε σχέση με την υπογονιμότητα είναι η βιολογική και κλινική εστίαση στα σώματα των γυναικών σε σχέση τόσο με τη διάγνωση και θεραπεία της υπογονιμότητας τόσο στην επιστήμη της αναπαραγωγής όσο και σε κλινικές πρακτικές. Και τέλος, οι μεθοδολογικές προκλήσεις όσον αφορά την συμπερίληψη των ανδρών στην έρευνα για την υπογονιμότητα αποτελούν επίσης έναν ακόμα παράγοντα για αυτό το κενό. Παρόλα αυτά, στις λίγες κοινωνικές μελέτες της υπογονιμότητας που εστιάζουν στον άντρα, γίνεται αναφορά στο γεγονός ότι η υπογονιμότητα είναι ένας κύριος παράγοντας κρίσης στη ζωή του άνδρα όσο και της γυναίκας (Culley, Hudson, Lohan 2013, 226-228).

Όπως προκύπτει και από τις συνομιλίες μου με άνδρες που αντιμετωπίζουν ή αντιμετώπιζαν ζητήματα αναπαραγωγικής ικανότητας, η σημασία της ενημέρωσης σε θέματα αναπαραγωγής και γονιμότητας, αλλά και γενικότερα του ανδρικού αναπαραγωγικού συστήματος αναδύεται ως μείζον ζήτημα. Η μη ενημέρωσή τους για θέματα αναπαραγωγής και γονιμότητας και ο «αποκλεισμός» τους από αυτό το πεδίο μέχρι σήμερα, τους φέρνει αντιμέτωπους με στρεσογόνες καταστάσεις που αφορούν τόσο την υγεία τους εν γένει, όσο και την διαχείριση και πιθανά βελτίωση της αναπαραγωγικής τους ικανότητας, αλλά και της επιρροής αυτού στην επιτέλεση του ανδρισμού και της αρρενωπότητας τους αν και εφόσον αυτό συμβαίνει. Όλη αυτή η εμπλοκή των ανδρών με

θέματα αναπαραγωγής, εκφράζεται και καθίσταται σαφής από τους παρακάτω συνομιλητές μου αναδεικνύοντας διάφορα ζητήματα.

Πιο συγκεκριμένα ο Δημήτρης Προκοπίου, ο οποίος (στο χρονικό διάστημα της συνομιλίας μας) είναι 38 ετών και βρίσκεται σε διαδικασία θεραπείας ενός ζητήματος αναφορικά με το αναπαραγωγικό του σύστημα μου λέει:

«Και γενικά θέλει και μία πρόληψη από τους άντρες [...] Βασικά [...] ένα σπερμοδιάγραμμα τον χρόνο. Αυτή είναι η πρόληψή του. [...] Δεν ξέρω από πού μπορεί να ξεκινήσει αυτό.. [...] για να είμαι ειλικρινής. [...] Αλλά στη γυναίκα, ας πούμε, για παράδειγμα, γιατί το κάνει; [...] Το χει μάθει από πού; [...] Ναι, από πού το μαθε και πηγαίνει πάντα και κάνει μία φορά το χρόνο κάνει ένα τεστ παπ και μία φορά το χρόνο κάνει μία μαστογραφία. Εμείς γιατί δηλαδή; [...] Δε σημαίνει ότι επειδή .. Θεωρείς ότι λειτουργούν όλα [...] Ότι λειτουργούν και σωστά. [...] Μπορεί [...] να ‘μαγειρεύει’ πρόβλημα χρόνων, το οποίο δεν το ξέρεις καν. Και θα βρεθείς προ εκπλήξεων.»

Και συνεχίζει λίγο αργότερα στην κουβέντα μας και αναφέρει:

«Διότι φτάνεις [...] σε μια ηλικία που μετά λες ‘Τι έγινε τώρα;’ Δηλαδή εκεί που νομίζεις, ότι... όλα καλά, όλα ωραία και... σου ρχεται κατραπακιά.. Λες, τι πάθαμε τώρα στα 40, τι πάθαμε; [...] Γιατί όταν αυτό το ανακαλύπτεις από τα 35 και μετά ας το πούμε έτσι [...] λες ‘τι έγινε; Αφού τόσα χρόνια καλά ήτανε. Μια χαρά δουλεύανε. Τι μου βγάλανε τώρα;’ [...] και γι’ αυτό λέω ότι χάνεις τη γη κάτω από τα πόδια σου. [...] Γιατί θεωρείς άλλα, και στην πραγματικότητα είναι άλλα.»

Επίσης και ο Τηλέμαχος Χατζής, ο οποίος μετά από εξετάσεις που έκανε, διαγνώστηκε κάποιο ζήτημα και χρειάστηκε να χειρουργηθεί, μου αναφέρει σχετικά με τη διάγνωση και την αντιμετώπιση του ιατρικού του ζητήματος: «Μεγάλο πλήγμα για τον εγωισμό μου [...] Εμένα δεν μου άρεσε καθόλου.» Και προχωρώντας η κουβέντα μας αναφέρει: «Είναι βαρύ, είναι βαρύ. [...] Πολύ κολασμένη περίοδος πάντως, αυτό το καλοκαίρι ήτανε... απαπα» Και στη συνέχεια της κουβέντας μας σε σχέση με την ενημέρωση που λαμβάνουν, ή ίσως και όχι, οι άνδρες σε σχέση με ζητήματα αναπαραγωγής και γονιμότητας μου αναφέρει:

«Εγώ έχω στο πίσω μέρος του μυαλού μου το εξής: [...] αν θες να μιλήσουμε για τους άνδρες. [...] Πολιτισμικά, μορφωτικά, κοινωνικά αν το θέλεις [...] είμαστε σε επίπεδο αδικίας, από το κράτος πρώτα, αλλά και από μόνοι μας, σε δεύτερη φάση, με την έννοια ότι... θες λόγω εγωισμού,

θες δεν ενημερωνόμαστε τακτικά για αυτά τα θέματα, θες υπάρχει μία επιφύλαξη [...] και μία ανασφάλεια; Όλα λοιπόν αυτά μαζί μας κάνουν, μας απομακρύνουν από αυτό το θέμα. [...] Το σύστημα είναι εχθρικό, μην το συζητάς καθόλου.»

Τέλος, αναφορικά με το κομμάτι της ενημέρωσης των ανδρών για θέματα γονιμότητας και αναπαραγωγής, ένας από τους επαγγελματίες υγείας που συνομίλησα ο κ. Εμμανουήλ Μελετίου αναφέρει σχετικά με το βαθμό που μπορεί να τους επηρεάσει η διάγνωση κάποιου ζητήματος αναπαραγωγικής ικανότητας:

«Δεν είναι πολύ ενημερωμένοι. Συνήθως μπαίνουν στη διαδικασία να ενημερωθούν όταν προσπαθούν να γίνουνε μπαμπάδες [...] και καθυστερεί να ρθει το παιδί. Τότε μπαίνουν στη διαδικασία να ψαχτούν. Πριν δεν ενημερώνονται. Ενημερώνονται δηλαδή όταν πλέον προκύψει το πρόβλημα [...] Δεν ενημερώνονται προληπτικά. Δηλαδή ένας άντρας, ας πούμε, που δεν έχει μπει στη διαδικασία γάμων και να προσπαθεί για παιδί... δεν ξέρει, δεν τον απασχολεί τόσο πολύ [...] το θέμα της γονιμότητας. Ως ζευγάρι όμως [...] όταν είναι πλέον έγγαμοι [...] συνήθως ενημερώνονται, αν είναι να καθυστερήσει λίγο το να ... να προκύψει παιδί.»

Και λίγο παρακάτω στην κουβέντα μας αναφέρει:

« Ο άνδρας νομίζω ότι έχει, δηλαδή ότι χτίζει την αυτοπεποίθησή του [...] γύρω από το πόσο γόνιμος είναι... δηλαδή είναι προέκταση του εγώ του το... η γονιμότητά του και η ερωτική του γενικά απόδοση. [...] Δηλαδή βλέπω το σοκ που... όταν πρωτοβρίσκουνε .. [...] Όταν ο σύζυγος αποκαλυφθεί, ας πούμε, ότι έχει ένα σπέρμα χάλια, ε βλέπεις ότι καταρρέει [...] Μπαίνει κατευθείαν σε θέση αδυναμίας.»

Στο σημείο αυτό, και όπως προκύπτει από τη συνομιλία μου με τους παραπάνω άνδρες, αλλά και άλλους που έχω συνομιλήσει, αλλά και επιβεβαιώνεται και από τη συνομιλία μου με τον επαγγελματία υγείας μία ενδιαφέρουσα διάσταση αναφορικά με τον χρόνο για την ενημέρωση των ανδρών σχετικά με την γονιμότητά τους εντοπίζεται και οριοθετείται στο χρονικό διάστημα λίγο πριν βιώσουν την πατρότητα, μία άλλη ιδιότητα που πιθανά να έχει προεκτάσεις στην κατανόηση της έμφυλης τους ταυτότητας.

Ο πρώτος από τους δύο παραπάνω συνομιλητές μου, ο Δημήτρης, αναφέρει σχετικά:

«Θεωρώ δυστυχώς [...] ότι πρέπει να παντρευτεί. Πρέπει να επιχειρήσει να μπει στη διαδικασία να κάνει ένα παιδί [...] και μετά να το ανακαλύψει. Δηλαδή θεωρώ ότι θα συνεχιστεί για πολλά

χρόνια.[...] Μπορεί να κάνω λάθος, αλλά δε νομίζω ότι κάποιος θα πάρει την πρωτοβουλία να σηκωθεί ένα ωραίο πρωί [...] να πει, [...] ‘από Δευτέρα κάτσε μωρέ να πάω να κάνω ένα σπερμοδιάγραμμα’ ... [...] Θα σου πει, αφού δουλεύουν όλα [...] τι να πάω να δω; [...] Και ουσιαστικά μπορεί να, να έχει θέμα πολύ σοβαρό. [...]Και να ‘ναι μετά μη αναστρέψιμο.»

Από όλα τα παραπάνω προκύπτει, ότι η ανάγκη ενημέρωσης για θέματα αναπαραγωγής και (υπο)γονιμότητας και στους άνδρες καθίσταται ιδιαίτερος χρήσιμη, καθώς η μη ενημέρωσή τους αναφορικά με το θέμα τους φέρνει αντιμέτωπους με μία διάσταση της υγείας τους η οποία μπορεί να δημιουργεί μια στρεσογόνα κατάσταση, η οποία να έχει προεκτάσεις στους ίδιους και στην κατανόηση του εαυτού τους μέσα και από το πρίσμα της αναπαραγωγής.

Στο νέο αυτό τοπίο που αρχίζει να διαμορφώνεται και με κάποιο τρόπο να αναδεικνύεται αναφορικά με την αναπαραγωγική υγεία των ανδρών και την ανάγκη ενημέρωσης αλλά και πρόληψης, η χρήση της τεχνολογίας σε σχέση με την αναπαραγωγή και την γονιμότητα γίνεται όλο και πιο έντονη. Είναι επομένως γεγονός, ότι όχι μόνο η αναπαραγωγή έχει ολοένα και περισσότερο τεχνολογικοποιηθεί, αλλά και τα συστήματα που αφορούν την αναπαραγωγή για τους άνδρες ειδικότερα. Όπως αναφέρει και η Charlotte Kroløkke σε σχετικό άρθρο της, ήδη υπάρχουν τρεις ‘τεχνολογίες’ επιτήρησης και οπτικοποίησης της ανδρικής γονιμότητας. Έτσι λοιπόν, αυτές οι τεχνολογίες παρακολούθησης γονιμότητας αποτελούν μέρος της σημερινής αναδυόμενης ψηφιακής επιχείρησης αυτοπαρακολούθησης της υγείας (Kroløkke, 2020). Από τη σκοπιά της βιοϊατρικοποίησης, οι αναδυόμενες τεχνολογίες αναπαραγωγικής αυτοβοήθειας εξατομικεύουν την υπογονιμότητα στη διαδικασία μεταθέτοντας την ευθύνη στον καθένα ατομικά. Ως εκ τούτου, η βιοϊατρικοποιημένη αναπαραγωγή μετατρέπει τη γονιμότητα σε ένα ατομικό πρότζεκτ. (Kroløkke, 2020).

5.Επίλογος

Από τα παραπάνω διαφαίνεται μια σειρά αναδυόμενων μετατοπίσεων και αναθεωρήσεων αναφορικά με την έννοια και την κατανόηση του φύλου, σε σχέση με τους άνδρες στον τομέα της αναπαραγωγής. Όπως προτείνει και η Inhorn, έχει φτάσει η ώρα να ξανασκεφτούμε για την αρρενωπότητα- ανδρισμό σε όλο τον κόσμο και να αναπτυχθούν

προσεγγίσεις αναφορικά με τις αναδυόμενες αρρενωπότητες, έτσι ώστε να αναδειχθεί μια θεωρία ανδρισμού στη νέα χιλιετία (Inhorn, Wentzell, 2011, 812). Όπως άλλωστε υποστηρίζει και η Raewyn Connell, θα πρέπει ‘οι αρρενωπότητες’ να έρθουν από το περιθώριο στο κέντρο και να ξανασκεφτούμε γι’ αυτές (Connell, 2014, 217). Τοποθετώντας ακριβώς τις αρρενωπότητες στο κέντρο, η παρούσα έρευνα φιλοδοξεί να συνεχίσει τη συζήτηση για τις έμφυλες διαστάσεις της αναπαραγωγής, να εξετάσει το φύλο και ειδικά τον ανδρισμό από τη σκοπιά της γονιμότητας και να συμβάλει στη διερεύνηση της επίδρασης των τεχνολογιών της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, στις εννοιολογήσεις του φύλου και της σεξουαλικότητας από τη σκοπιά της ανθρωπολογίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Almeling R., (2020) *Guynecology. The missing science of men’s reproductive health*, Oakland, California. University of California Press.

2. Αστρινάκη Ρ., (2003) *Ο άντρας κάνει τη γενιά ή η γενιά τον άντρα;: Ταυτότητες, βία, ιστορία στην ορεινή Κρήτη*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.
3. Αστρινάκη Ρ., (2011) «Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις του φύλου: Μια επισκόπηση» στο Καντσά Β., Μουτάφη Β., Παπαταξιάρχης Ευθ. (επιμ.) *Μελέτες για το φύλο στην ανθρωπολογία και την ιστορία*, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ. 17- 127.
4. Βασιλειάδου Δ., Γιαννιτσιώτης Γ., Διαλέτη Αν., Πλακωτός Γ., (2019) «Ανδρισμοί και ιστορία: η ιστοριογραφία μιας σχέσης» στο Βασιλειάδου Δ., Γιαννιτσιώτης Γ., Διαλέτη Αν., Πλακωτός Γ. (επιμ.) *Ανδρισμοί. Αναπαραστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο*, Αθήνα, εκδόσεις Gutenberg, σελ. 11-101.
5. Butler J., (2009) *Αναταραχή Φύλου, Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
6. Chatjouli A., Daskalaki I., Kantsa V., (2015) *Out of body, out of home, Assisted Reproduction, Gender and Family in Greece*, (In)FERCIT, Athens, Alexandria Publications.
7. Connell R., (2014) “Margin becoming centre: for a world-centred rethinking of masculinities”, *NORMA: International Journal for Masculinity Studies*, 9 (4), pp. 217- 231.
8. Culley L., Hudson N., Lohan M, (2013) “Where are all the men? The marginalization of men in social scientific research on infertility” *Reproductive Biomedicine Online*, 27, pp. 225- 235.
9. Herzfeld M., (1985) *The Poetics of Manhood. Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*, Princeton, Princeton University Press.
10. Inhorn M. C., (2004) “Middle Eastern Masculinities in the Age of New Reproductive Technologies: Male Infertility and Stigma in Egypt and Lebanon”, *Medical Anthropology Quarterly*, 18 (2), pp. 162- 182.
11. Inhorn M. C., Wentzell E. A., (2011) “Embodying emergent masculinities: Men engaging with reproductive and sexual health technologies in the Middle East and Mexico”, *American Ethnologist*, 38 (4), pp. 801-815.

12. Inhorn M. C., Patrizio P., (2015) “Infertility around the globe: new thinking on gender, reproductive technologies and global movements in the 21th century”, *Human Reproduction Update*, 21(4), pp. 411- 426.
13. Kalantzis K., (2015a) “Shepherds as Images, Shepherds with Images: Photographic (Re)Engagements in Sphakia, Crete” in Y. Hamilakis, P. Carabbott and E. Papargyriou (eds.), *Camera Graeca: Photographs, Narratives, Materialities*, Farnham: Ashgate, pp. 313 – 335.
14. Καντσά Β. (2013) «Αργά, νωρίς, ποτέ: χρόνος και συγγένεια» στο Καντσά Β. (επιμ.) *Η μητρότητα στο προσκήνιο, Σύγχρονες έρευνες στην ελληνική εθνογραφία*, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ. 315- 326.
15. Καντσά Β., (2015) «Εισαγωγή. Ποιος φτιάχνει τη συγγένεια;» στο Καντσά Β. (επιμ.) *Μεταβαλλόμενες σχέσεις. Συγγένεια και ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή*, (In)FERCIT, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ. 11-25.
16. Kroløkke C., (2020) “Big sperm. The making of the (new) male repro-consumer”, *NORMA: International Journal for Masculinity Studies*, 15(3-4), pp. 172-188.
17. Lloyd M., (1996) “Condemned to be meaningful: Non-response in studies of men and infertility”. *Sociology of Health and Illness*, 18(4), pp. 433-454.
18. Μπακαλάκη Αλ., (2010) «Για το κοινωνικό φύλο στην ανθρωπολογία και την ελληνική εθνογραφία» στο Καντσά Β., Μουτάφη Β., Παπαταξιάρχης Ευθ. (επιμ.) *Φύλο και κοινωνικές επιστήμες στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ. 51- 87.
19. Paxson H., (2013) «Η αναπαραγωγή ως πνευματικό έργο συγγένειας: Ορθοδοξία, εξωσωματική γονιμοποίηση και η ηθική οικονομία της μητρότητας στην Ελλάδα» στο Καντσά Β. (επιμ.) *Η μητρότητα στο προσκήνιο, Σύγχρονες έρευνες στην ελληνική εθνογραφία*, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ. 285-313.
20. Παπαταξιάρχης Ευθ., (2006) «Ο κόσμος του καφενείου: Ταυτότητες και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό» στο Παπαταξιάρχης Ευθ., Παραδέλλης Θ. (επιμ.) *Ταυτότητες και Φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ. 209- 250.

21. Τουνταςάκη Ειρ., (2013) « «Βιολογική», «γενετική» και «κοινωνικοσυναισθηματική» μητέρα: εννοιολογήσεις της μητρότητας και της οικογενειακότητας στον κοινοβουλευτικό λόγο αναφορικά με την Ιατρική Υποβοήθηση στην Ανθρώπινη Αναπαραγωγή» στο Καντσά Β. (επιμ.) *Η μητρότητα στο προσκήνιο, Σύγχρονες έρευνες στην ελληνική εθνογραφία*, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ.119-146.

22. Τουνταςάκη Ειρ., (2015) «*Το παιδί που μεγαλώνει μέσα σου θα πάρει και από σένα*» *Δωρεά ωαρίων, μητρότητα και συγγένεια*, Αθήνα, εκδόσεις Πατάκη.

23. Χαντζαρούλα Π., (2011) «Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις του φύλου» στο Καντσά Β., Μουτάφη Β., Παπαταξιάρχης Ευθ. (επιμ.) *Μελέτες για το φύλο στην ανθρωπολογία και την ιστορία*, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ. 129- 226.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ

Η **Ελένη Μπινάκη** είναι απόφοιτη του Προγράμματος «Σπουδές στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό» της Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου (ΕΑΠ) και του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου της Κρήτης με κατεύθυνση «Πολιτισμός: Κοινωνικές πρακτικές και συγκρούσεις». Από το 2018 εκπονεί τη διδακτορική της διατριβή στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου με θέμα «Ανδρική υπογονιμότητα, νέες τεχνολογίες αναπαραγωγής και πολιτισμική αλλαγή». Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν ζητήματα φύλου, βιοϊατρικής, νέων τεχνολογιών αναπαραγωγής, υγείας/ασθένειας και συγγένειας, ενώ έχει παρουσιάσει το ερευνητικό της έργο σε συνέδρια, ημερίδες, και συναντήσεις εργασίας στην Ελλάδα, καθώς και σε διεθνή συνέδρια.